

جایگاه اصل تناسب در اعمال ضبط و توقیف اموال در چارچوب ماده ۶ مکرر ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز: چالش‌ها و راهکارها

سمانه مفاخری^۱

* نوع مقاله: پژوهشی / تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۲ / تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۶

کدمقاله: JHVMN-۲۵۱۱-۱۳۴۰

چکیده

این مقاله به تحلیل جایگاه «اصل تناسب» در اعمال ضمانت‌اجراهای سالب مالکیت (ضبط و توقیف) ذیل ماده ۶ مکرر ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز می‌پردازد. این ماده، ثبت اطلاعات کالا در «سامانه جامع انبارها» را الزامی کرده و برای تخلف، مجازات‌های سنگینی در نظر گرفته است. مسئله اصلی پژوهش، شناسایی چالش‌های نظری و عملی در اعمال متناسب این ضمانت‌اجراها است. پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و به بررسی چالش‌های قانونی، تفسیری و اجرایی می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهد که اگرچه اصل تناسب، به طور ضمنی در نظام حقوقی ایران پذیرفته شده، اما فقدان تصریح قانونی و معیارهای شفاف در ماده مذکور همراه با مشکلات اجرایی سامانه، زمینه را برای اقدامات نامتناسب فراهم کرده است. راهکارهای پیشنهادی شامل اصلاح مقررات با هدف گنجاندن صریح معیارهای تناسب، تفکیک میان تخلفات عمدی و غیرعمدی، ایجاد درجه‌بندی در مجازات‌ها، بهبود زیرساخت‌های فنی سامانه و تقویت نظارت قضایی مؤثر بر تصمیمات اداری است. هدف نهایی، ایجاد تعادل میان اقتدار دولت در مبارزه با تخلفات اقتصادی و حمایت از حقوق بنیادین فعالان اقتصادی است.

واژگان کلیدی: اصل تناسب، ماده ۶ مکرر ۲، سامانه جامع انبارها، ضبط و توقیف، حق مالکیت.

^۱. کارشناسی ارشد حقوق، دانشگاه پیام نور، واحد تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

samsammafa@gmail.com

مقدمه

مقابله با قاچاق کالا و ارز یکی از اولویت‌های محوری در ایران است. در این راستا، قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۹۲) و به‌ویژه الحاق ماده ۶ مکرر ۲ در سال ۱۴۰۰، گامی اساسی برای تقویت نظارت بر زنجیره تأمین کالا بوده است (قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۳۹۲: ۱). این ماده، با الزامی کردن بهره‌برداری از «سامانه جامع انبارها» و صدور قبض و حواله انبار الکترونیکی، به دنبال رصد کالاها و شناسایی تخلفاتی نظیر قاچاق یا احتکار است (کریمی و همکاران، ۱۴۰۲: ۶). با این حال، ضمانت اجراهای پیش‌بینی شده در این ماده، که شامل جریمه‌های سنگین و در مواردی توقیف یا ضبط اموال است، مستقیماً حقوق مالکیت اشخاص را تحت تأثیر قرار می‌دهد (پژوهشکده حقوق و قانون ایران، ۱۴۰۳: ۱۰). حق مالکیت به‌عنوان یکی از حقوق بنیادی مورد حمایت نظام حقوقی ایران (امامی، ۱۳۷۳: ۱، ۱۲)، ایجاب می‌کند که هرگونه تحدید آن، حتی با اهداف مشروعی چون مبارزه با قاچاق، با رعایت اصول حقوقی و دادرسی منصفانه صورت گیرد. در این زمینه، «اصل تناسب» به‌عنوان یکی از اصول محدودکننده اختیارات دولت، نقشی اساسی دارد. این اصل حکم می‌کند که هر اقدام محدودکننده باید، علاوه بر مشروعیت و ضرورت، با هدف مورد نظر متناسب باشد تا از تحمیل خسارات نامتناسب به اشخاص جلوگیری شود (گرچی ازندریانی، ۱۴۰۱: ۳۰؛ وکیل‌وند و دیگران، ۱۴۰۳: ۵۱). با توجه به تازگی اجرای ماده ۶ مکرر ۲، تحلیل چالش‌های آن از منظر اصل تناسب ضروری است، به‌ویژه آنکه ابهامات و اژگانی ماده و مشکلات عملیاتی سامانه می‌تواند زمینه‌ساز اقدامات نامتناسب گردد. هدف این مقاله، تحلیل حقوقی این ماده و بررسی کاربرد اصل تناسب در فرآیند اعمال ضبط و توقیف اموال است. اهمیت تحقیق در آن است که ماده ۶ مکرر ۲ هم فعالیت‌های اقتصادی و هم حقوق مالکیت رامستقیماً متأثر می‌کند و رویکردی جدید در نظارت بر جریان کالا محسوب می‌شود (اتاق اصناف ایران، ۱۴۰۲: ۲۸). از سوی دیگر، اصل تناسب جایگاه پررنگی در عدالت کیفری و اداری ایران یافته است (سبزواری‌نژاد، ۱۳۹۶: ۱۹) و اعمال دقیق آن می‌تواند به صیانت از حقوق مالکان در عین اجرای اهداف قانون‌گذار منجر شود. ضرورت این پژوهش با توجه به خلأ تحقیقاتی موجود آشکارتر می‌شود، زیرا تاکنون تحقیقی مستقل به بررسی جامع نسبت میان اصل تناسب و ضمانت اجراهای ماده ۶ مکرر ۲ نپرداخته است. پژوهش‌های قبلی

یا به شکل عام به اصل تناسب (زارع، ۱۴۰۱: ۱۸) یا به کلیت قانون قاچاق (زارعی و مرادی برلیان پرداخته‌اند (۱۳۹۳: ۱۵). سؤال اصلی تحقیق بر جایگاه اصل تناسب در فرآیند اعمال ضمانت اجرایی چون ضبط و توقیف ذیل ماده ۶ مکرر ۲ و سازوکارهای تضمین آن متمرکز است. سؤالات فرعی به مفهوم و معیارهای اصل تناسب، چالش‌های قانونی و اجرایی در اعمال متناسب ضمانت‌ها و راهکارهای اصلاحی می‌پردازند. فرضیه اصلی پژوهش این است که اگرچه اصل تناسب نقش کلیدی در مهار ضمانت اجرایی شدید دارد، اما فقدان تصریح قانونی به این اصل و نبود معیارهای روشن، همراه با چالش‌های عملیاتی، اجرای مؤثر آن را با مانع مواجه ساخته است. فرضیه‌های فرعی نیز مطرح می‌کنند که آزمون سه‌مرحله‌ای تناسب (مناسبت، ضرورت و تناسب به معنای اخص) ابزار تحلیلی مناسبی است و ابهامات متنی ماده (مانند «استنکاف عمدی») از موانع اصلی اجرای اصل تناسب محسوب می‌شوند. روش تحقیق در این مقاله، توصیفی-تحلیلی است. با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای (کتاب، مقالات، قوانین) و در صورت امکان، تحلیل آرای قضایی و نظریات مشورتی، مبانی نظری اصل تناسب و مفاد ماده ۶ مکرر ۲ بررسی و چالش‌های اعمال اصل تناسب در این حوزه تحلیل خواهد شد.

۱- پیشینه تحقیق

قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲، با اصلاحات متعددی روبرو بوده است (قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۳۹۲: ۱). یکی از مهم‌ترین اصلاحات، الحاق ماده ۶ مکرر ۲ در تاریخ ۱۰ بهمن بود (همان: ۱) که با هدف مقابله مؤثر با تخلفات اقتصادی در نگهداری و جابه‌جایی کالا ۱۴۰۰ تصویب شد. هدف اصلی این ماده، افزایش شفافیت در نظام انبارداری کشور است. این امر از طریق «الزام به ثبت اطلاعات کامل کالا، مالک، محل نگهداری، و طرفین تحویل در «سامانه جامع انبارها و صدور قبض و حواله انبار الکترونیکی محقق می‌شود (کریمی و همکاران، ۱۴۰۲: ۶). این سامانه با هدف رصدپذیر ساختن جریان کالا، امکان شناسایی مواردی چون احتکار، قاچاق یا کالاهای فاقد سند قانونی را تسهیل می‌کند (پژوهشکده حقوق و قانون ایران، ۱۴۰۳: ۱۰). به همین دلیل قانون‌گذار برای ورود و خروج کالا بدون صدور قبض و حواله الکترونیکی، ضمانت اجرایی سنگینی چون جریمه

و ضبط اموال در نظر گرفته است (همان: ۱۰). این رویکرد، بخشی از راهبرد کلان دولت در راستای هوشمندسازی نظارت اقتصادی با استفاده از فناوری اطلاعات تلقی می‌شود (اتاق اصناف ایران، ۱۴۰۲: ۲۸). در نظام حقوقی ایران، دو نهاد «ضبط» و «توقیف» اموال، علی‌رغم شباهت‌های ظاهری از منظر ماهیت و آثار حقوقی کاملاً متمایزند. ضبط اموال، یک مجازات یا اقدام کیفری-اداری است که به سلب دائمی مالکیت از دارنده مال می‌انجامد. این اقدام معمولاً در مورد اموال حاصل از جرم، ابزار ارتکاب آن، یا کالای موضوع تخلف اعمال شده و مال به مالکیت دولت درمی‌آید (شاکری و حسینی، ۱۳۹۸: ۱۱). مبانی قانونی ضبط در قانون مجازات اسلامی، قانون مبارزه با مواد مخدر و قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز یافت می‌شود. به‌طور خاص، مواد ۱۸، ۲۲ و ۴۸ قانون اخیر به ضبط کالا، نحوه اجرا و مراجع صالح پرداخته‌اند (قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۳۹۲: ۱). در مقابل توقیف اموال، اقدامی موقت و احتیاطی است که با هدف حفظ حقوق یکی از طرفین دعوی یا تضمین اجرای احکام صورت می‌گیرد و منجر به سلب مالکیت نمی‌شود (دادخدایی، ۱۳۹۰: ۳۰). توقیف می‌تواند به‌صورت تأمین (پیش از صدور حکم) یا اجرایی (پس از صدور حکم) باشد و مبانی آن در قانون آیین دادرسی مدنی و قانون اجرای احکام مدنی آمده است (مهجری، ۱۳۸۴: ۱۲؛ صدرزاده (افشار، ۱۳۸۴: ۱۲)).

از آنجا که هر دو اقدام مستقیماً حق مالکیت را محدود می‌کنند، اعمال آن‌ها باید مستند به نص صریح قانون و با رعایت کامل تشریفات قانونی و اصول دادرسی منصفانه باشد (امامی، ۱۳۷۳: ۱، ۱۲). حق مالکیت یکی از حقوق بنیادین مورد حمایت در نظام حقوقی ایران است. اصول ۴۶، ۴۷ و ۲۲ قانون اساسی بر احترام به مالکیت مشروع و مصونیت اموال اشخاص تأکید دارند (قانون اساسی، اصل قانون مدنی نیز در مواد ۳۰ و ۳۱، حق هرگونه تصرف مالک در اموال خود را به رسمیت (۷: ۴۷) شناخته و سلب مالکیت را جز به حکم قانون ممنوع کرده است (قانون مدنی، ماده ۳۰ و ۳۱: ۷). با این حال، حق مالکیت مطلق نیست و دولت می‌تواند برای حفظ منافع عمومی، آن را محدود سازد (بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰). اقداماتی چون ضبط و توقیف از مصادیق این محدودیت‌ها هستند که اعمال آن‌ها باید تابع اصول بالادستی مانند اصل تناسب، اصل قانونی بودن و اصل برائت باشد تا از تضییع حقوق افراد جلوگیری شود (وکیل‌وند و دیگران، ۱۴۰۳: ۵۱).

«اصل تناسب» در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران حقوقی ایران قرار گرفته است. پژوهش‌هایی به مبانی نظری و معیارهای اعمال این اصل در حقوق اداری پرداخته‌اند (زارعی و مرادی برلیان، ۱۳۹۳: ۱۵). مقالات متعددی نیز نقش این اصل را در تضمین حقوق بنیادین و سیاست جنایی بررسی کرده و بر لزوم رعایت آن در طراحی ضمانت اجراها تأکید کرده‌اند (سبزواری‌نژاد، ۱۳۹۶: ۱۹). بررسی رویه دیوان عدالت اداری نیز نشان می‌دهد که علی‌رغم ارجاع به این اصل، انسجام رویه در استناد به آن ضعیف است (بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰). در حوزه قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، تحلیل‌های حقوقی متعددی به تفسیر مواد و ضمانت اجرای آن پرداخته‌اند (مرادی برلیان، ۱۳۹۳: ۳۰). همچنین، چالش‌های سامانه جامع انبارها در گزارش‌های نهادهایی چون اتاق اصناف ایران منعکس شده است (اتاق اصناف ایران، ۱۴۰۲: ۲۸). با وجود این، بررسی‌ها نشان می‌دهد که تاکنون پژوهشی مستقل که به صورت متمرکز به ارتباط میان اصل تناسب و اعمال ضمانت اجرای ضبط و توقیف در چارچوب ماده ۶ مکرر ۲ بپردازد، انجام نشده است. مطالعات موجود یا به کلیات اصل تناسب پرداخته‌اند یا قانون قاچاق را به طور عام بررسی کرده‌اند. این پژوهش با هدف پر کردن این خلأ علمی، به تحلیل تخصصی این رابطه می‌پردازد.

۲- مبانی نظری و مفهومی

اصل تناسب یکی از اصول بنیادین و ساختاری در حقوق عمومی و به تبع آن، در نظام حقوق کیفری معاصر است. این اصل به‌عنوان معیاری برای ارزیابی مشروعیت و محدودیت تصمیمات و اقدامات دولت، به‌ویژه در مواردی که حقوق و آزادی‌های بنیادین شهروندان تحت تأثیر قرار می‌گیرد، ایفای نقش می‌کند. بر اساس این اصل، میان هدف مشروع دولت، ابزارهای انتخاب‌شده برای تحقق آن، و آثار آن اقدام بر حقوق افراد باید یک رابطه منطقی و متعادل برقرار باشد (زارعی و مرادی برلیان، ۱۳۹۳: ۱۵). به عبارت دیگر، دولت مجاز نیست در راه تحقق منافع عمومی، از ابزارهایی استفاده کند که بار نامتناسبی بر دوش اشخاص خصوصی وارد کند. بلکه باید آن اقدامی انتخاب شود که با کمترین میزان محدودیت، بیشترین میزان کارایی را در تحقق هدف قانونی داشته باشد. خاستگاه این اصل، هرچند در آموزه‌های فلسفی عدالت و فقه اسلامی قابل ردیابی است، اما در ساختار مدرن

آن، به‌ویژه در نظام حقوقی آلمان و رویه‌های دیوان دادگستری اتحادیه اروپا توسعه یافته و به مرور وارد نظام‌های مختلف حقوقی، از جمله ایران شده است (همان: ۱۵). اگرچه در قوانین ایران به‌صورت صریح به این اصل اشاره نشده، اما روح آن در اصول متعددی از قانون اساسی مانند اصل برائت اصل قانونی بودن جرم و مجازات، و ممنوعیت شکنجه مشهود است. همچنین در آرای متعدد دیوان عدالت اداری نیز به‌صورت ضمنی به ضرورت رعایت تناسب در مجازات‌ها و اقدامات اداری اشاره شده است.

۲-۱- آزمون سه‌مرحله‌ای تناسب (مناسبت، ضرورت، و تناسب به معنای اخص)

برای ارزیابی رعایت اصل تناسب در تصمیمات و اقدامات دولت، آزمون سه‌مرحله‌ای به‌عنوان یک الگوی تحلیلی پذیرفته شده است. این سه مرحله عبارت‌اند از:

الف. معیار مناسبت

نخستین گام، بررسی این است که آیا وسیله اتخاذشده اساساً برای نیل به هدف مشروع، قابلیت و اثرگذاری دارد یا نه. اگر وسیله‌ای در ذات خود قادر به تحقق هدف نباشد، واجد وصف مناسبت نخواهد بود. به عنوان نمونه، باید بررسی شود که آیا اعمال جریمه‌های سنگین یا ضبط کالا صرفاً به‌دلیل عدم ثبت اطلاعات در سامانه جامع انبارها، حتی در موارد تخلف جزئی یا غیرعمدی، در دستیابی به اهداف قانون‌گذار یعنی شفاف‌سازی و مبارزه با قاچاق مؤثر و مناسب است یا خیر (گرجی ازندریانی، ۱۴۰۱: ۳۰)

ب. معیار ضرورت

در این مرحله بررسی می‌شود که آیا راهکار جایگزینی با تأثیر مشابه و محدودیت کمتر بر حقوق افراد وجود دارد یا نه. اگر ابزار خفیف‌تری همان هدف را تأمین کند، استفاده از ابزار شدیدتر، ناقض اصل تناسب خواهد بود. مثلاً در اجرای ماده ۶ مکرر ۲، آیا نمی‌توان ابتدا اخطار، آموزش، یا جریمه‌های پلکانی را برای تخلفات ابتدایی یا غیرعمدی جایگزین توقیف و ضبط فوری کرد؟ (همان: ۳۰).

ج. معیار تناسب به معنای اخص

این مرحله، ارزیابی تعادل میان منافع عمومی حاصل از اقدام و میزان خسارت وارد شده به حقوق فردی را شامل می‌شود. حتی اگر اقدامی مناسب و ضروری باشد، ممکن است به دلیل هزینه‌های سنگین آن برای یک فرد، غیرمتناسب تلقی شود. به عنوان مثال، آیا ضبط کل موجودی یک انبار به دلیل تخلف در ثبت بخشی از کالاها، یا جریمه‌ای که منجر به تعطیلی کسب و کار شود، با عدالت سازگار است؟ (مرادی برلیان، ۱۳۹۳: ۳۰). این آزمون، یک چارچوب تحلیلی منطقی برای اعمال یا نقد اقدامات اداری و کیفی فراهم می‌سازد. به‌ویژه در حوزه‌هایی چون ضبط و توقیف اموال که به‌طور مستقیم با حق مالکیت افراد مرتبط‌اند، رعایت دقیق این آزمون می‌تواند از اقدامات خودسرانه و نقض حقوق بنیادین جلوگیری کند. در این خصوص، آثار نظری و علمی اساتیدی مانند دکتر علی‌اکبر گرجی از ندریانی (۱۴۰۱: ۳۰) و دکتر مهدی مرادی برلیان (۱۳۹۳: ۳۰) در تبیین چارچوب‌های نظری این اصل، بسیار راه‌گشا و کاربردی هستند.

جدول ۱- عناصر و معیارهای آزمون سه مرحله‌ای تناسب در حقوق ایران

مرحله آزمون	تعریف و سؤال کلیدی هر مرحله	مثال کاربردی در زمینه ماده ۶ مکرر ۲
۱. مناسبت	آیا اقدام اتخاذی (مثلاً جریمه یا ضبط) اصولاً برای دستیابی به هدف قانون (شفاف‌سازی و مبارزه با قاچاق) مناسب و مؤثر است؟ آیا رابطه منطقی بین اقدام و هدف وجود دارد؟	آیا جریمه سنگین برای عدم ثبت کلای کم‌ارزش در سامانه، واقعاً به شفاف‌سازی بیشتر یا مبارزه با قاچاق کلان کمک می‌کند یا صرفاً یک بار مالی بر دوش فعال اقتصادی است؟

<p>آیا قبل از اعمال جریمه یکصد میلیون ریالی یا یک چهارم ارزش کالا، یا ارجاع به ضبط، نمی‌توان از اخطار، مهلت برای اصلاح، یا جریمه‌های پلکانی و سبک‌تر، به ویژه برای اولین تخلف یا تخلفات ناشی از خطای سامانه استفاده کرد؟</p>	<p>آیا اقدام اتخاذی، کم‌ضررترین وسیله از میان وسایل موجود برای دستیابی به همان هدف است؟ آیا جایگزین کم‌هزینه‌تری برای حقوق فردی وجود ندارد؟</p>	<p>۲. ضرورت</p>
<p>آیا ضبط کل محموله یک انبار به دلیل عدم ثبت بخشی جزئی از کالاها، یا اعمال جریمه‌ای که منجر به تعطیلی یک کسب‌وکار کوچک می‌شود، با توجه به اهمیت هدف، که ممکن است در آن مورد خاص) چندان توسط تخلف خدشه‌دار نشده باشد) متناسب است؟</p>	<p>آیا میان شدت اقدام محدودکننده و اهمیت هدف تعقیب‌شده، تعادل و موازنه منصفانه برقرار است؟ آیا منافع عمومی حاصل از اقدام، بر زیان‌های وارده به فرد می‌چربد؟</p>	<p>۳. تناسب به معنای اخص (Proportionality in the Strict Sense / Balancing)</p>

این جدول به عنوان یک چارچوب تحلیلی، می‌تواند به درک بهتر نحوه اعمال اصل تناسب در زمینه ماده ۶ مکرر ۲ کمک نماید. ارزش این چارچوب در آن است که با توجه به فقدان تعریف قانونی صریح از آزمون تناسب در قوانین ایران، معیارهای عینی‌تری برای سنجش اقدامات ارائه می‌دهد و می‌تواند مبنایی برای استدلال‌های حقوقی و قضایی قرار گیرد.

۲-۲- تحلیل حقوقی ماده ۶ مکرر ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز

ماده ۶ مکرر ۲ از قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز (الحاقی ۱۴۰۰/۱۱/۱۰) یکی از مهم‌ترین نوآوری‌های تقنینی سال‌های اخیر در مسیر شفاف‌سازی و نظارت بر نظام گردش کالا در کشور به شمار می‌آید (قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۴۰۰: ۱). این ماده دو بخش اساسی دارد: نخست، مجموعه‌ای از الزامات برای ثبت و صدور اسناد الکترونیکی در سامانه جامع انبارها؛ دوم، تعیین ضمانت اجرایی برای عدم رعایت این الزامات.

۲-۲-۱- الزامات ناظر بر سامانه جامع انبارها و صدور قبض و حواله انبار

در صدر ماده، وزارت صنعت، معدن و تجارت مکلف شده است با همکاری سایر نهادهای ذی‌ربط، ظرف دو ماه از لازم‌الاجرا شدن قانون، امکان صدور الکترونیکی قبض و حواله انبار از طریق سامانه جامع انبارها و مراکز نگهداری کالا را فراهم کند. این اسناد باید شامل اطلاعات دقیقی از قبیل: مشخصات کمی و کیفی کالا، نام مالک، محل نگهداری، مشخصات تحویل‌دهنده و تحویل‌گیرنده، و زمان صدور سند باشند (همان: ۱). در ادامه، تمام نگهداری‌کنندگان کالاهای ضروری، طبق مصادیق اعلام‌شده توسط ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز یا ستاد تنظیم بازار، ملزم به ثبت آنی اطلاعات کالا در سامانه و استفاده از اسناد الکترونیکی مزبور هستند (کریمی و همکاران، ۱۴۰۲: ۶). همچنین مقرر شده است که برای کالاهایی که مشمول شناسه کالا هستند، ثبت اطلاعات بر اساس همین شناسه انجام شود. قانونگذار پیش‌بینی کرده است که شش ماه پس از لازم‌الاجرا شدن قانون، تنها اسناد الکترونیکی استعمال‌شده از سامانه جامع انبارها معتبر خواهند بود. نهادهایی مانند گمرک، سازمان بنادر و سازمان اموال تملیکی موظف‌اند صرفاً این اسناد را مبنای عمل خود قرار دهند، مگر در موارد خاص تعیین‌شده از سوی شورای عالی امنیت ملی (پژوهشکده حقوق و قانون ایران، ۱۴۰۳: ۱۰).

۲-۲-۲- ضمانت اجرای مقرر در ماده و تبصره آن

برای تضمین اجرای مؤثر الزامات فوق، ماده ۶ مکرر ۲ چندین ضمانت اجرای قانونی و مالی در نظر گرفته است:

الف. ضمانت اجرای اولیه

هرگونه ورود یا خروج کالا بدون قبض یا حواله انبار الکترونیکی، مستوجب جریمه نقدی معادل ۱۰۰ میلیون ریال یا یک چهارم ارزش کالا (هرکدام که بیشتر باشد) است (همان: ۱).

ب. استنکاف عمدی از ثبت اطلاعات

اگر فردی از ثبت آنی اطلاعات کالاهای ضروری خودداری کند، مشمول ضمانت اجرای تبصره (۴) ماده (۱۸) خواهد بود (همان: ۱). این تبصره مربوط به کالاهای خاص مانند دارو و فرآورده‌های نفتی است و مقرر می‌دارد که علاوه بر ضبط کالا، مرتکب به حداقل جریمه نقدی ماده ۱۸ محکوم می‌شود (قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۳۹۲: ۱). ماده ۱۸ نیز بر اساس نوع کالا (مجاز، مشروط، یارانه‌ای) جریمه‌های سنگین‌تری تعیین می‌کند. نکته مهم اینکه ضبط کالا در ماده ۶ مکرر ۲ صرفاً در صورت احراز استنکاف عمدی از ثبت اطلاعات کالاهای ضروری قابل اعمال است، نه در موارد عدم صدور اسناد به صورت کلی یا غیرعمدی. بنابراین، اعمال ضبط در مواردی خارج از این حدود، مخالف اصل تناسب است؛ به‌ویژه اگر کالاهای ضبط‌شده، غیرضروری بوده و تخلف صرفاً ناشی از خطای فنی یا عدم آگاهی فعال اقتصادی باشد (بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰).

ج. تخلف در ارائه خدمات به کالاهای مشمول تخلف

تبصره الحاقی به ماده ۶ مکرر ۲ مقرر می‌دارد: اگر فردی با علم به وقوع تخلف یا جرم، اقدام به ارائه خدماتی نظیر گارانتی، بیمه، نصب، تعمیر یا تأمین قطعات نسبت به کالای مشمول تخلف نماید، به جریمه‌ای معادل یک تا دو برابر ارزش کالا محکوم می‌شود، مگر آن که قانون، ضمانت اجرای شدیدتری پیش‌بینی کرده باشد (همان: ۱). ابهام در تعریف دقیق کالاهای ضروری و نحوه تعیین

مصادیق آن‌ها که به تصمیم ستادها و سامانه‌های اجرایی واگذار شده، احتمال تفسیر سلیقه‌ای، گستردگی فهرست و تغییرات ناگهانی و بدون اطلاع‌رسانی را ایجاد می‌کند (اتاق اصناف ایران، ۱۴۰۲: ۲۸). این موضوع می‌تواند به‌طور مستقیم بر تناسب ضمانت اجراها اثر بگذارد، چرا که فعال اقتصادی ممکن است بدون سوء نیت، مشمول ضمانت اجرای سنگین گردد، که با اصل پیش‌بینی‌پذیری قانون و اصل تناسب در تعارض است (وکیل‌وند و دیگران، ۱۴۰۳: ۵۱).

نکته قابل توجه دیگر آن است که در برخی موارد، ضمانت‌اجراهای مقرر در ماده ۶ مکرر ۲، به‌ویژه در صورت احراز "استنکاف عمدی" از ثبت اطلاعات کالاهای ضروری، می‌تواند سنگین‌تر از مجازات مباشر قاچاق در شرایط مشابه باشد. به‌عنوان مثال، در حالی که قانون‌گذار در مورد برخی اقسام قاچاق خرد یا غیرحرفه‌ای، صرفاً به جریمه یا ضبط محدود اکتفا می‌کند، شخصی که تنها به دلیل نقص در ثبت اطلاعات در سامانه جامع انبارها مشمول ضبط کلی محموله و جریمه‌های سنگین می‌شود، ممکن است در عمل، مجازاتی شدیدتر از مباشر واقعی قاچاق را تحمل کند (قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۳۹۲: ۱؛ بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰). این وضعیت، علاوه بر خدشه‌دار کردن اصل تناسب در حقوق کیفری و اداری، خطر تضعیف اعتماد فعالان اقتصادی به نظام اجرایی را نیز به همراه دارد، زیرا مجازات‌هایی که از منظر عدالت، سنگین‌تر از میزان مسئولیت شخص باشند، نقض آشکار اصول حاکم بر حاکمیت قانون محسوب می‌شوند.

۳- جایگاه اصل تناسب در اعمال ضبط و توقیف اموال در چارچوب ماده ۶ مکرر ۲

۳-۱- تناسب در تعیین نوع و میزان ضمانت اجرا (جریمه نقدی، ضبط کالا)

رعایت اصل تناسب در انتخاب نوع و میزان ضمانت اجرا پس از احراز تخلف، یکی از ملزومات بنیادین دادرسی منصفانه و عدالت اجرایی است. در ماده ۶ مکرر ۲، دو ضمانت اجرای اصلی پیش‌بینی شده است: جریمه نقدی و ضبط کالا، که هر دو باید با در نظر گرفتن معیارهای تناسب، و متناسب با شرایط پرونده، تفسیر و اعمال شوند (قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۴۰۰: ۱).

در خصوص جرمه نقدی، قانون مقرر می‌دارد که مرتکب به مبلغ ثابت یکصد میلیون ریال یا یک چهارم ارزش کالای موضوع تخلف (هر کدام که بیشتر باشد) محکوم می‌شود. این ساختار خشک و فاقد انعطاف، در عمل می‌تواند بار مالی سنگینی به‌ویژه بر کسب‌وکارهای کوچک و فعالان اقتصادی خرد وارد کند. برای مثال، در مورد کالاهای کم‌ارزش، جرمه ثابت ممکن است چندین برابر ارزش خود کالا باشد و فعال اقتصادی را دچار زیان جدی نماید. بالعکس، در مورد کالاهای گران‌بها، جرمه مبتنی بر یک چهارم ارزش می‌تواند مبلغی کمر شکن و غیر قابل پرداخت باشد، به‌ویژه اگر تخلف فاقد سوءنیت و ناشی از خطا یا ناآگاهی باشد. این شیوه جرمه‌گذاری، فاقد ملاحظات توان مالی متخلف، سابقه فعالیت، نوع کسب‌وکار و آثار اجتماعی تصمیم بوده و در نتیجه، می‌تواند موجب ورشکستگی کسب‌وکارهای خرد، کاهش تمایل به ثبت اطلاعات، و بی‌اعتمادی نسبت به نظام قانون‌گذاری شود. به‌ویژه در شرایط اقتصادی کنونی، این وضعیت ممکن است نه تنها به تحقق اهداف قانون‌گذار در مبارزه با تخلف منجر نشود، بلکه خود به مانعی برای همکاری بخش خصوصی در اجرای قانون تبدیل گردد (بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰؛ وکیل‌وند و دیگران، ۱۴۰۳: ۵۱).

۳-۱-۱- تناسب در توقیف اموال به‌عنوان مقدمه اجرای ضمانت اجراها

توقیف اموال یکی از ابزارهای احتیاطی در فرآیند دادرسی است که با هدف تضمین اجرای حکم احتمالی به کار می‌رود. با این حال، اصل تناسب ایجاب می‌کند که این ابزار نیز با حداقل دخالت در حقوق مالکیت و حداکثر دقت در اجرا مورد استفاده قرار گیرد.

الف. محدودیت در دامنه توقیف

توقیف باید صرفاً به میزانی انجام شود که اجرای حکم احتمالی را تضمین نماید. توقیف کل موجودی یا دارایی یک فعال اقتصادی، صرفاً به استناد ظن به تخلف در ثبت اطلاعات، بدون احراز مسئولیت قطعی، می‌تواند مصداق تعدی به حق مالکیت و اقدامی نامتناسب و خلاف اصول دادرسی منصفانه باشد (دادخدایی، ۱۳۹۰: ۳۰؛ مهاجری، ۱۳۸۴: ۱۲). ماده ۵۳ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز نیز به صراحت اعلام می‌دارد که مراجع ذی‌ربط مکلف‌اند کالاهای موضوع توقیف را در صورت احراز عدم وقوع قاچاق، بدون قید و شرط مسترد نمایند. این ماده مؤید آن است که توقیف کالا نباید ماهیت

مجازات‌های پیدا کند و باید در صورت رفع اتهام، به سرعت خاتمه یابد (قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۳۹۲: ۱).

ب. مدت زمان توقیف

توقیف اموال نباید به صورت نامحدود ادامه یابد. تأخیر در رسیدگی و تعیین تکلیف نهایی، به‌ویژه در حوزه کالاهای فاسدشدنی یا سرمایه در گردش بنگاه‌های اقتصادی، می‌تواند منجر به فلج‌شدن فعالیت اقتصادی، از بین رفتن سرمایه و خسارت جبران‌ناپذیر شود (امامی، ۱۳۷۳: ۱، ۱۲). لازم است ترتیباتی برای تسریع در رسیدگی، تعیین تکلیف فوری اموال غیرمرتبط و رفع توقیف بی‌مورد در نظر گرفته شود.

ج. بررسی قلمرو اجرای احکام قاچاق در ماده ۶ مکرر ۲

اگرچه در ماده ۶ مکرر ۲، اصطلاح «قاچاق» به صراحت ذکر نشده است، اما باید توجه داشت که تبصره ۵ ماده ۶۳ قانون، احکام، آثار و مجازات‌های مرتبط با قاچاق را به کلیه جرایم و تخلفات موضوع این قانون، از جمله ماده ۶ مکرر ۲، تسری می‌دهد. بنابراین، مراجع اجرایی و قضایی ممکن است با استناد به این تبصره، نسبت به توقیف یا حتی ضبط اموال اقدام نمایند، حتی اگر تخلف صرفاً مربوط به عدم ثبت اطلاعات در سامانه باشد. این در حالی است که اعمال این احکام سنگین بدون توجه به نوع، شدت، و ماهیت غیرقاچاقی برخی تخلفات، می‌تواند با اصل تناسب در تعارض جدی قرار گیرد (قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۳۹۲: ماده ۶۳، تبصره ۵؛ بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰).

۳-۲- نقش اصل تناسب در حمایت از حقوق فعالان اقتصادی در برابر اقدامات اجرایی ذیل

ماده ۶ مکرر ۲

اصل تناسب در اجرای ماده ۶ مکرر ۲، کارکردی حیاتی در پیشگیری از خودسری اجرایی و حفاظت از حقوق فعالان اقتصادی مشروع دارد. فلسفه وجودی این ماده، تنظیم‌گری و شفاف‌سازی فعالیت‌های اقتصادی است، نه مجازات کورکورانه و تضعیف کسب‌وکارها.

الف. جلوگیری از آسیب‌های جبران‌ناپذیر

اعمال جرمه یا ضبط بدون تناسب، می‌تواند به ورشکستگی، بیکاری، و از بین رفتن اعتبار اقتصادی فعالان مشروع منجر شود. رعایت تناسب، چنین پیامدهای شدیدی را کنترل می‌کند (گرچی از ندریانی، ۱۴۰۱: ۳۰).

ب. رعایت عدالت و انصاف فردی

هر تخلفی دارای شدت و قبح متفاوتی است. اصل تناسب ایجاب می‌کند که با هر شخص متناسب با نیت، سابقه، میزان آسیب وارده، و هدف قانون‌گذار برخورد شود (زارع، ۱۴۰۱: ۱۸).

ج. افزایش اعتماد عمومی به نظام حقوقی

زمانی که فعال اقتصادی بداند قانون با او منصفانه و با رعایت تناسب رفتار می‌کند، اعتماد به حاکمیت قانون افزایش یافته و همکاری داوطلبانه با سامانه‌های قانونی تسهیل می‌شود. این امر تحقق اهداف کلان مبارزه با قاچاق را نیز تسریع می‌کند (سبزواری‌نژاد، ۱۳۹۶: ۱۹).

۳-۳- تحلیل رویه قضایی (دیوان عدالت اداری و محاکم دادگستری) در خصوص اصل تناسب در موارد مشابه

نظر به اینکه ماده ۶ مکرر ۲ از جمله الحاقات جدید به قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز است، هنوز رویه قضایی مستقیمی در خصوص اعمال اصل تناسب در چارچوب این ماده خاص شکل نگرفته است. با این حال، بررسی آرای صادره از دیوان عدالت اداری و محاکم دادگستری در پرونده‌های مشابه، به‌ویژه در حوزه مجازات‌های اداری، تخلفات اقتصادی، و ضبط یا توقیف اموال، می‌تواند در تبیین رویکرد مراجع قضایی به اصل تناسب، راهگشا باشد (بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰). دیوان عدالت اداری، به‌عنوان مرجع رسیدگی به اعتراضات نسبت به تصمیمات واحدهای اجرایی، در موارد متعددی بر لزوم تناسب میان تخلف و مجازات اداری تأکید کرده است. در برخی از آرای صادره از شعب تجدیدنظر این دیوان، صراحتاً به «عدم احراز سوءنیت»، «لزوم سنجش تأثیر تخلف بر منافع

عمومی»، و «عدم تناسب میان شدت تخلف و ضمانت اجرا» اشاره شده است (دیوان عدالت اداری، رأی شماره ۳۶). اگرچه برخی پژوهشگران معتقدند که دیوان هنوز به یک رویه ساختاریافته و منسجم در اعمال آزمون سه مرحله‌ای تناسب دست نیافته است، اما شواهد حاکی از پذیرش تدریجی این اصل در نظام دادرسی اداری ایران است (همان: ۲۰). در حوزه کیفری نیز هرچند اصل تناسب صراحتاً در قانون مجازات اسلامی ذکر نشده، اما مفاهیمی مانند فردی‌سازی مجازات‌ها، جهات مخففه و مشدده، و تناسب جرم و کیفر ناظر بر همین اصل هستند. نظریات مشورتی صادره از اداره کل حقوقی قوه قضائیه نیز، در مواردی به لزوم رعایت تناسب در تشخیص مجازات اشاره کرده‌اند (اداره کل حقوقی قوه قضائیه، ۳۹). همچنین، آرای صادره از دیوان عالی کشور در پرونده‌های گمرکی یا اقتصادی مرتبط با ضبط اموال، می‌تواند در صورت دسترسی، نشانگر توجه این نهاد به اصل تناسب باشد (دیوان عدالت اداری، رأی شماره ۳۶). در مجموع، هرچند سابقه قضایی صریحی برای ماده ۶ مکرر ۲ وجود ندارد، اما مبانی استدلالی موجود در آرای مشابه می‌تواند به‌عنوان الگویی در تحلیل قضایی تناسب در این ماده نیز مورد استفاده قرار گیرد.

۴- چالش‌های اعمال اصل تناسب در چارچوب ماده ۶ مکرر ۲

اجرای مؤثر و عادلانه اصل تناسب در فرآیند اعمال ماده ۶ مکرر ۲ با چالش‌هایی چندبعدی روبروست که جنبه‌های قانونی، تفسیری، اجرایی و اثباتی را دربر می‌گیرد. این چالش‌ها می‌توانند توازن میان اقتدار دولت در مبارزه با قاچاق و حمایت از حقوق شهروندان و فعالان اقتصادی را تهدید کنند.

۴-۱- چالش‌های قانونی و تفسیری

از مهم‌ترین چالش‌ها، عدم تصریح صریح به اصل تناسب در متن ماده ۶ مکرر ۲ و آیین‌نامه‌های اجرایی آن است (پایگاه خبری اعتبار، ۱۴۰۲: ۵۴). در حالی که قانون، ضمانت‌اجراهای مشخصی را برای تخلفات پیش‌بینی کرده است، اما هیچ سازوکاری برای انطباق شدت و نوع مجازات با ویژگی‌های پرونده مانند میزان تقصیر، سوءنیت، و آثار تخلف در نظر نگرفته شده است. این خلأ موجب می‌شود که مجازات‌ها بر مبنای فرمول‌های صلب و بدون انعطاف اعمال شوند و زمینه‌ساز تصمیمات نامتناسب

و غیر عادلانه گردند. یکی از مصادیق روشن این مشکل، ابهام در مفهوم «استنکاف عمدی» است. قانون مشخص نکرده است که بار اثبات عمد بر عهده کدام نهاد است، و چه نوع دلایلی برای احراز این عنصر کفایت دارد. در این شرایط، خطر جدی آن وجود دارد که اهمال یا خطای غیر عمدی (برای مثال، ناشی از ناآگاهی از الزام قانونی یا مشکلات فنی سامانه) به اشتباه استنکاف عمدی تلقی شده و منجر به اعمال ضبط کالا یا جریمه‌های سنگین گردد (بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰). علاوه بر آن، باید توجه داشت که در خصوص کالاهای غیر ضروری، در هیچ بخشی از ماده ۶ مکرر ۲ به عنصر عمد یا غیر عمد اشاره‌ای نشده است. در نتیجه، بر خلاف کالاهای ضروری که در صورت احراز "استنکاف عمدی"، مجازات شدیدتری (از جمله ضبط) اعمال می‌شود، در مورد کالاهای غیر ضروری، مسئولیت به صورت مطلق برقرار است. یعنی حتی اگر تخلف ناشی از عدم آموزش، ناآگاهی یا مشکلات سیستمی باشد، باز هم هیچ تمایزی میان رفتار عمدی و غیر عمدی قائل نشده و مجازات واحد اعمال می‌شود. این وضعیت آشکارا با اصل عدالت و اصل تناسب در مجازات در تعارض است، زیرا کسی که آگاهانه از ثبت اطلاعات خودداری کرده با کسی که ناآگاهانه یا ناخواسته مرتکب تخلف شده، به صورت برابر مجازات می‌شود. از سوی دیگر، تعریف دقیقی از "مراکز نگهداری کالا" در متن قانون یا آیین‌نامه‌های ضوابط اختصاصی ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز ارائه نشده است. این ابهام سبب شده تا دامنه شمول تکالیف و ضمانت‌اجراها، مبهم باقی بماند و حتی واحدهای صنفی خرد که کالا را مستقیماً به مصرف‌کننده عرضه می‌کنند نیز مشمول مقررات نگهداری و ثبت در سامانه تلقی شوند؛ در حالی که قانون قیدی مبنی بر "تجاری بودن" نگهداری در خصوص کالاهای غیر ضروری پیش‌بینی نکرده است. این موضوع موجب گسترش غیر ضروری دامنه مسئولیت قانونی به اصناف کوچک و حتی مشاغل خانگی می‌شود.

افزون بر این، در ماده مورد بحث هیچ حداقل یا حداکثری برای مقدار کالای نگهداری شده تعیین نگردیده است. در نتیجه، ممکن است نگهداری مقادیر بسیار ناچیز از یک کالای غیر ضروری نیز مشمول جریمه‌های سنگین یا ضبط شود. این وضعیت، علاوه بر آنکه با اصل تناسب و اصل عقابانیت در جرم‌انگاری مغایر است، می‌تواند موجی از نارضایتی و احساس بی‌عدالتی را در میان فعالان اقتصادی و صنفی به دنبال داشته باشد.

در مجموع، این چالش‌ها همگی دلالت بر آن دارند که بدون اصلاح مقررات مرتبط با ماده ۶ مکرر ۲، امکان اجرای منصفانه، منطقی و متناسب این ماده وجود نخواهد داشت و اصل تناسب، عملاً به جای قاعده، به یک استثناء تبدیل خواهد شد.

۴-۲- گستردگی اختیارات دستگاه‌های اجرایی و نظارتی

ماده ۶ مکرر ۲ اختیارات گسترده‌ای به نهادهایی مانند ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز و ستاد تنظیم بازار در زمینه تعیین فهرست کالاهای ضروری داده است (قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۱۴۰۰: ۱). از آنجا که ضمانت اجراهای شدیدتر برای تخلفات مربوط به این نوع کالاها پیش‌بینی شده، تغییرات مکرر، گستردگی یا ابهام در تعریف این فهرست می‌تواند موجب ناپایداری حقوقی و افزایش ریسک برای فعالان اقتصادی گردد. در صورتی که این فهرست بدون اطلاع‌رسانی کافی یا فرصت تطبیق لازم تغییر کند، یا کالاهایی را شامل شود که ضرورت حیاتی ندارند، اصل پیش‌بینی‌پذیری قانون نقض خواهد شد. این مسئله با اصل تناسب و اصل امنیت حقوقی در تضاد است (اتاق اصناف ایران، ۱۴۰۲: ۲۸). از سوی دیگر، در مرحله تحقیقات مقدماتی نیز، قانون هیچ محدودیت روشنی در خصوص میزان و مدت توقیف اموال مشکوک به تخلف مقرر نکرده است. این خلأ می‌تواند به توقیف گسترده و طولانی‌مدت اموال بینجامد، که عملاً پیش از اثبات تخلف، به نوعی مجازات نامتناسب بدل می‌شود (مهاجری، ۱۳۸۴: ۱۲).

۴-۳- چالش‌های اجرایی و عملیاتی

یکی از مهم‌ترین موانع در اجرای مؤثر ماده ۶ مکرر ۲، مشکلات فنی و زیرساختی سامانه جامع انبارها است. براساس گزارش‌های ارائه‌شده از سوی اتاق‌های اصناف و فعالان اقتصادی، این سامانه در عمل با مسائلی چون کندی عملکرد، قطعی‌های مکرر، پیچیدگی در ثبت اطلاعات، و ناسازگاری با فرایندهای واقعی کسب‌وکارها مواجه است (اتاق اصناف ایران، ۱۴۰۲: ۲۸). در بسیاری از موارد این اختلالات منجر به عدم امکان ثبت آنی اطلاعات شده و فعالان اقتصادی، علی‌رغم تلاش برای تبعیت از قانون، ناخواسته در معرض مقررات کیفری یا اداری قرار گرفته‌اند. در چنین شرایطی، اجرای

ضمانت اجرایی مانند جریمه‌های سنگین یا ضبط کالا، بدون در نظر گرفتن موانع سیستمی، نه تنها غیرمنصفانه بلکه نقض صریح اصل تناسب محسوب می‌شود. این وضعیت بیانگر شکاف میان الزامات قانونی و توان عملیاتی اجرایی بوده و یکی از منابع اصلی بروز اقدامات ناعادلانه در چارچوب این ماده تلقی می‌گردد (بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰).

۴-۴- عدم توجه کافی به اصل تناسب در مراحل کشف، رسیدگی و اجرای تصمیمات

یکی از چالش‌های اساسی در اجرای ماده ۶ مکرر ۲، تمایل برخی نهادهای اجرایی به اعمال حداکثری مجازات‌ها با هدف ایجاد بازدارندگی فوری یا ارتقاء آمار عملکردی است. در این شیوه برخورد، اغلب شرایط خاص پرونده، میزان تقصیر، سابقه فرد، وضعیت اقتصادی و آثار احتمالی تصمیم بر تداوم کسب‌وکار نادیده گرفته می‌شود. این رویه برخلاف اصول عدالت اداری و دادرسی منصفانه بوده و می‌تواند منجر به نابودی ظرفیتهای اقتصادی فعالان قانون‌مدار شود. افزون بر این، فقدان هماهنگی و رویه واحد در میان نهادهای مسئول اجرای ماده—از جمله وزارت صمت، گمرک، سازمان تعزیرات حکومتی و دیگر نهادهای نظارتی—سبب شده است که در موارد مشابه، تصمیماتی با شدت و ماهیت متفاوت اتخاذ شود. این بی‌ثباتی در اجرای قانون منجر به احساس تبعیض و بی‌عدالتی در میان فعالان اقتصادی شده و اعتماد عمومی به اجرای منصفانه مقررات را تضعیف می‌کند (گردیزی، ۱۴۰۱: ۳۰).

در این میان، اصناف و واحدهای خرد اقتصادی بیش از سایرین در معرض آسیب قرار دارند. بسیاری از این واحدها از زیرساخت‌های فنی، منابع انسانی آموزش‌دیده یا دسترسی لحظه‌ای به سامانه جامع انبارها برخوردار نیستند. نداشتن تجهیزات به‌روز، اینترنت پایدار، یا حتی اطلاع‌رسانی کافی در مناطق کم‌برخوردار، می‌تواند موجب نقض ناخواسته الزامات ثبت آنی اطلاعات گردد. اما در عمل، همین واحدها مشمول مجازات‌هایی می‌شوند که هیچ تفاوتی با تخلفات عمدی در واحدهای بزرگ و مجهز ندارند. این وضعیت، مغایر اصل تناسب، اصل عدالت اجتماعی و سیاست‌های حمایتی از کسب‌وکارهای کوچک است و نیازمند تجدیدنظر اساسی در نحوه مواجهه قانونی با تخلفات در این سطوح است.

۴-۵- فقدان آموزش و آگاهی کافی مجریان و قضات نسبت به ابعاد اصل تناسب

اصل تناسب، اصولاً مفهومی پیچیده، تخصصی و چندسطحی است که تحلیل و کاربرد دقیق آن نیازمند آموزش حقوقی پیشرفته و آشنایی با مبانی نظری و قضایی آن است. با این حال، شواهد حاکی از آن است که بسیاری از کارشناسان، ضابطان قضایی، و حتی برخی قضات، آموزش لازم در این حوزه را دریافت نکرده‌اند. عدم شناخت کافی از آزمون سه مرحله‌ای تناسب (شامل معیارهای ضرورت، مناسبت، و موازنه) و ناآشنایی با رویه‌ها و مصادیق تطبیقی، موجب می‌شود که اصل تناسب در بسیاری از پرونده‌ها اصلاً مورد توجه قرار نگیرد یا به‌درستی اعمال نشود (وکیل‌وند و دیگران، ۱۴۰۳: ۵۱). حتی در مواردی که فعال اقتصادی متضرر از تصمیمی نامتناسب باشد، اثبات این عدم تناسب در مراجع رسمی امری دشوار و پرهزینه است. به‌ویژه در غیاب معیارهای قانونی مشخص برای ارزیابی تناسب، این وظیفه عملاً بر دوش شخص زیان‌دیده قرار می‌گیرد. از سوی دیگر، بسیاری از فعالان اقتصادی، به‌ویژه کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، از توان مالی، نیروی متخصص یا دسترسی حقوقی کافی برای تدوین استدلال‌های حقوقی پیچیده یا پیگیری فرایندهای دادرسی پرهزینه و زمان‌بر برخوردار نیستند. این مسئله موجب می‌شود که اقدامات نامتناسب، در عمل بدون اعتراض و چالش باقی بمانند و به تدریج تبدیل به رویه غالب شوند (زارع، ۱۴۰۱: ۱۸).

جدول ۲- چالش‌های عمده در اعمال اصل تناسب نسبت به ضمانت اجرای ماده ۶ مکرر ۲

نوع چالش	شرح چالش	مصادیق و ارجاع به مواد یا مشکلات سامانه	تأثیر بر اعمال تناسب
قانونی/تفسیری	فقدان تصریح قانونی به اصل تناسب و معیارهای اعمال آن؛	ماده ۶ مکرر ۲، آیین‌نامه‌های اجرایی ؛ نحوه	افزایش احتمال تفسیرهای موسع و سلیقه‌ای؛ دشواری در پیش‌بینی‌پذیری قانون؛

امکان اعمال مجازات‌های شدید برای تخلفات کم‌اهمیت یا غیرعمدی	تشخیص "کالاهای ضروری"	ابهام در مفاهیم کلیدی (مانند استتکاف عمدی)؛ گستردگی اختیارات دستگاه‌های اجرایی	
تحمیل بار نامنصفانه بر فعالان اقتصادی به دلیل نقص سامانه؛ نادیده گرفتن اوضاع و احوال خاص هر پرونده؛ صدور تصمیمات نامتناسب به دلیل عدم آگاهی از ابعاد اصل تناسب	کندی و اختلال سامانه؛ تمایل به اعمال حداکثر مجازات؛ نبود روبه واحد	مشکلات فنی و زیرساختی سامانه جامع انبارها؛ عدم توجه کافی به تناسب در مراحل اجرا؛ فقدان آموزش کافی مجریان	اجرایی/عملیاتی
باقی ماندن بسیاری از اقدامات نامتناسب بدون چالش مؤثر؛ تضعیف حقوق دفاعی اشخاص؛ افزایش هزینه‌های مبادلاتی برای فعالان اقتصادی	فقدان معیارهای مدون برای سنجش تناسب در قانون؛ پیچیدگی فرآیندهای دادرسی	دشواری اثبات عدم تناسب توسط ذی‌نفعان در غیاب معیارهای قانونی روشن؛ هزینه‌بر و زمان‌بر بودن فرآیند اعتراض	اثباتی

این چالش‌ها نشان می‌دهد که صرف وجود یک الزام قانونی برای استفاده از سامانه‌های الکترونیکی و تعیین ضمانت اجرا برای عدم رعایت آن، بدون توجه به ملاحظات عدالت، انصاف و تناسب، نمی‌تواند

به تحقق کامل اهداف قانونگذار منجر شود و ممکن است آثار سوء اقتصادی و اجتماعی در پی داشته باشد.

۵- راهکارها و پیشنهادات

به منظور رفع چالش‌های موجود و تضمین اجرای اصولی و مؤثر اصل تناسب در اعمال ضمانت‌اجراهای ماده ۶ مکرر ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، باید مجموعه‌ای از اقدامات در سه سطح تقنینی، اجرایی و آموزشی صورت گیرد. تنها با رویکردی یکپارچه و چندلایه می‌توان تعادل مطلوب میان اقتدار قانونی و حفظ حقوق مالکیت اشخاص را برقرار نمود.

۵-۱- راهکارهای تقنینی

گنجاندن صریح اصل تناسب در متن قانون یا آیین‌نامه:

نخستین گام، تصریح اصل تناسب به عنوان یک قاعده حاکم در مراحل کشف، تعقیب، رسیدگی و اجرای ضمانت اجراهاست. این امر می‌تواند از طریق اصلاح قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز یا تدوین آیین‌نامه اجرایی خاص برای ماده ۶ مکرر ۲ تحقق یابد (پایگاه خبری اختیار، ۱۴۰۲: ۵۴).

"تعیین دقیق مفهوم «استنکاف عمدی»:

با توجه به اینکه «استنکاف عمدی» از ثبت اطلاعات کالاهای ضروری، یکی از مبانی اعمال ضمانت‌اجراهای شدید مانند ضبط کالا است، باید معیارهای عینی برای احراز آن تعریف شود. همچنین، باید مشخص گردد که بار اثبات عمد به‌عهده مرجع رسیدگی‌کننده است، و نباید با اهمال یا خطای غیرعمدی خلط شود (بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰).

ایجاد نظام درجه‌بندی شده ضمانت اجراها:

به جای تعیین جریمه ثابت یا یک نسبت صلب، باید سیستمی پلکانی و متناسب با شدت تخلف، نوع و ارزش کالا، نیت متخلف، آثار اجتماعی، و سابقه عملکرد فرد تدوین گردد (وکیل‌وند و

دیگران، ۱۴۰۳: ۵۱). به طور مثال، تخلفات اولیه یا جزئی می‌تواند صرفاً منجر به اخطار یا جریمه سبک شود، نه جریمه یکسان برای همه.

"شفاف‌سازی در تعیین "کالاهای ضروری:

مصادیق این دسته از کالاها باید با استناد کارشناسی، اطلاع‌رسانی عمومی، و فرصت کافی برای تطبیق فعالان اقتصادی تعیین شوند. هرگونه تغییر در فهرست باید به موقع و با فاصله مناسب اعلام شود تا با اصل پیش‌بینی‌پذیری قانون در تعارض نباشد (اتاق اصناف ایران، ۱۴۰۲: ۲۸).

۵-۲- پیش‌بینی سازوکارهای دادرسی ویژه برای اعتراض به اقدامات نامتناسب

تسهیل روند اعتراض فعالان اقتصادی:

باید سازوکارهای سریع، کم‌هزینه و تخصصی برای رسیدگی به اعتراضات علیه تصمیمات مبتنی بر ماده ۶ مکرر ۲، به‌ویژه در موارد مرتبط با اصل تناسب، طراحی شود. تشکیل شعب ویژه در سازمان تعزیرات یا دادگاه‌ها برای رسیدگی به این دعاوی پیشنهاد می‌شود (پایگاه خبری اختیاب، ۱۴۰۲: ۵۴).

الزام به بررسی آزمون سه‌مرحله‌ای تناسب در آرای قضایی:

مراجع رسیدگی باید مکلف شوند به طور مستند و دقیق، ادعای عدم تناسب را براساس آزمون‌های سه‌گانه (مناسبت، ضرورت، تناسب به معنای اخص) بررسی و در رأی خود منعکس نمایند (گرچی ازندریانی، ۱۴۰۱: ۳۰).

۵-۳- راهکارهای اجرایی

دستگاه‌هایی مانند وزارت صمت، گمرک، سازمان تعزیرات و ضابطان خاص باید مکلف شوند تا دستورالعمل‌های داخلی شفاف و کاربردی برای اجرای اصل تناسب در همه مراحل تدوین کنند.

این دستورالعمل‌ها باید:

به طور خاص به الزام اعمال آزمون سه‌مرحله‌ای تناسب اشاره داشته باشند؛

شامل راهنماها، مثال‌های عملی و شاخص‌های سنجش تناسب در سناریوهای متنوع باشند؛

کارکنان و ضابطان را از تصمیم‌گیری صرفاً مبتنی بر نص خشک و فاقد ارزیابی شرایط پرونده برحذر دارند (دادخدایی، ۱۳۹۰: ۳۰).

۵-۳-۱- تقویت نظارت قضایی و اداری بر اعمال اصل تناسب

نظارت قضایی منسجم و مؤثر، یکی از ارکان کلیدی در تضمین اجرای اصل تناسب در تصمیمات مبتنی بر ماده ۶ مکرر ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز است. با این حال، باید توجه داشت که بر اساس تبصره ۲ ماده ۵۰ مکرر قانون دیوان عدالت اداری، رسیدگی به شکایات مرتبط با جرائم و تخلفات قاچاق کالا و ارز از صلاحیت دیوان عدالت اداری خارج است. از این رو، نقش این دیوان در موارد خاص مرتبط با تخلفات غیرمجازاتی یا آثار اداری، محدود است.

نقش کلیدی دیوان عالی کشور در نظارت قضایی:

با توجه به محدودیت صلاحیت دیوان عدالت اداری، این دیوان عالی کشور است که باید نقش محوری در نظارت بر اجرای صحیح اصل تناسب ایفا کند. این نقش به‌ویژه از طریق صدور آرای وحدت رویه و ایجاد تفسیرهای الزام‌آور از قوانین مرتبط با قاچاق و ضمانت‌اجراهای اداری و کیفری نمود می‌یابد. صدور آرای وحدت رویه مشخص در خصوص اعمال اصل تناسب در رویه‌های قضایی مرتبط با ماده ۶ مکرر ۲، می‌تواند به ایجاد وحدت رویه، پیش‌بینی‌پذیری حقوقی، و جلوگیری از تفسیرهای سلیقه‌ای کمک شایانی نماید. همچنین، شعب تخصصی دیوان عالی در حوزه جرایم اقتصادی باید با مراقبت دقیق نسبت به اجرای اصل تناسب در احکام صادره توسط دادگاه‌ها، نقش نظارتی مؤثر ایفا کنند.

نظارت درون‌سازمانی:

در کنار نظارت قضایی، نظارت اداری درون‌سازمانی نیز باید تقویت گردد. دستگاه‌های اجرایی همچون وزارت صمت، گمرک، سازمان تعزیرات و سایر نهادهای مرتبط با اجرای ماده ۶ مکرر ۲، باید واحدهای

نظارتی تخصصی داخلی برای بررسی میزان رعایت اصل تناسب توسط مأموران و کارشناسان خود تشکیل دهند. این نظارت می‌تواند از طریق بازرسی‌های دوره‌ای، بررسی سیستماتیک پرونده‌های مختومه، تحلیل شاخص‌های انضباط اداری و سامانه‌های رسیدگی به شکایات داخلی محقق گردد (بیات مختاری و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۰).

۵-۳-۲- بهبود و رفع نواقص سامانه جامع انبارها

سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های فنی:

دولت و وزارت صمت باید با افزایش بودجه و به‌روزرسانی تجهیزات نرم‌افزاری و سخت‌افزاری، سامانه جامع انبارها را از حیث پایداری، امنیت، و سهولت کاربری ارتقاء دهند تا مشکلات گزارش شده کاهش یابد (اتاق اصناف ایران، ۱۴۰۲: ۲۸).

آموزش و پشتیبانی کاربران:

برگزاری دوره‌های آموزشی برای کاربران مختلف (انبارداران، تجار، مأموران اجرایی) و انتشار راهنماهای جامع و ساده‌فهم باید در دستور کار قرار گیرد. همچنین، ایجاد سیستم پاسخگویی و پشتیبانی فنی ۲۴ ساعته برای رفع سریع اختلالات سامانه ضروری است.

مستندسازی مشکلات فنی:

باید امکانی فراهم شود که کاربران بتوانند اختلالات فنی مؤثر در بروز تخلف را مستند و ثبت کنند. این مستندات باید به‌عنوان دلایل موجه در فرایند رسیدگی‌های قانونی مورد توجه مراجع قرار گیرد و مانع از صدور آرای نامتناسب شود (پژوهشکده حقوق و قانون ایران، ۱۴۰۳: ۱۰).

۵-۴- راهکارهای آموزشی و ترویجی

برگزاری آموزش‌های تخصصی در زمینه اصل تناسب، شامل ابعاد نظری، مبانی حقوقی، آزمون‌های سه‌مرحله‌ای، و کاربرد آن در تخلفات اقتصادی، برای قضات دادگاه‌های انقلاب، دادرها، سازمان

تعزیرات، ضابطان و کارشناسان ضروری است (وکیل‌وند و دیگران، ۱۴۰۳: ۵۱). این آموزش‌ها باید مبتنی بر مطالعات موردی و تحلیل رویه‌های موفق باشد.

برای نهادینه‌سازی اصل تناسب به‌عنوان بخشی از فرهنگ حقوق عمومی و قضایی کشور، لازم است:

۱. مقالات علمی و ترویجی در این زمینه منتشر شود؛

۲. همایش‌ها و نشست‌های تخصصی با حضور کارشناسان و مسئولان برگزار گردد؛

۳. از ظرفیت رسانه‌ها برای افزایش آگاهی عمومی و تخصصی استفاده شود (سبزواری‌نژاد، ۱۳۹۶: ۱۹).

اجرای هماهنگ و جامع این راهکارها می‌تواند به کاهش چالش‌های فعلی در اعمال ضمانت‌اجراهای ماده ۶ مکرر ۲ بینجامد و از نقض حقوق بنیادین فعالان اقتصادی جلوگیری نماید. اصل تناسب، نه یک ملاحظه جانبی، بلکه ضامن تعادل میان اجرای قانون و حفظ حقوق شهروندی است. رعایت این اصل، به‌ویژه در حوزه‌های حساس اقتصادی مانند ضبط، توقیف و جریمه، علاوه بر تأمین عدالت، موجب افزایش اعتماد عمومی به نظام حقوقی، ارتقاء همکاری فعالان اقتصادی با نهادهای قانونی، و تقویت اثربخشی سیاست‌های مقابله با قاچاق خواهد شد.

نتیجه گیری

این پژوهش، جایگاه اصل تناسب در اعمال ضمانت‌اجراهای ضبط و توقیف اموال ذیل ماده ۶ مکرر قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز را بررسی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که اصل تناسب نقش ۲ حیاتی در محدودسازی اختیارات دولت و تضمین حقوق مالکیت دارد و اقتضا می‌کند که هر اقدام محدودکننده، مناسب، ضروری و متعادل با هدف قانون‌گذار باشد. مشخص شد که آزمون سه‌مرحله‌ای تناسب (مناسبت، ضرورت، و موازنه) چارچوب تحلیلی معتبری برای ارزیابی تصمیمات در این حوزه است. با این حال، اجرای مؤثر این اصل با چالش‌هایی جدی مواجه است، از جمله: فقدان تصریح قانونی به اصل تناسب، ابهام در مفاهیم کلیدی مانند "استنکاف عمدی"، گستردگی اختیارات اجرایی و مشکلات فنی سامانه جامع انبارها. فرضیه تحقیق مبنی بر ظرفیت بالای نظری اصل تناسب اما کارایی محدود آن در عمل به دلیل خلأهای قانونی و اجرایی، تأیید شد. برای رفع این چالش‌ها، راهکارهای سه‌سطحی ارائه گردید: ۱. تقنینی: گنجاندن صریح اصل تناسب در قانون، تعریف دقیق مفاهیم، و ایجاد نظام ضمانت‌اجرای درجه‌بندی‌شده. ۲. اجرایی: تدوین دستورالعمل‌های شفاف، ارتقای سامانه جامع انبارها و تقویت نظارت. ۳. آموزشی: آموزش تخصصی قضات و ضابطان در نهایت، اجرای موفق ماده ۶ مکرر ۲، نیازمند تعادل میان شفاف‌سازی و حقوق اساسی است که اصل تناسب، کلید تحقق آن محسوب می‌شود.

منابع

۱. امامی، سید حسن. (۱۳۷۳). حقوق مدنی (جلد ۱). تهران: کتابفروشی اسلامیه.
۲. بیات مختاری، وحید؛ جلالی، محمد؛ و طاهری، محسن. (۱۴۰۳). کاربست اصل تناسب در رویه دیوان عدالت اداری. فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۲۷(۱۰۵)، ۱۲۳-۱۴۰.
۳. دادخدایی، لیلا. (۱۳۹۰). فساد مالی، اداری و سیاست جنایی مقابله با آن. تهران: نشر میزان.
۴. زارع، ابراهیم. (۱۴۰۱). اصل تناسب کلی، مبنایی برای تعیین کیفر متناسب در جرائم متعدد. فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۱۱(۴۰)، ۲۲۱-۲۴۶.
۵. زارعی، محمدحسین و مرادی برلیان، مهدی. (۱۳۹۳). مفهوم و جایگاه اصل تناسب در حقوق اداری با نگاه ویژه به نظام حقوقی اتحادیه اروپایی. فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۸۳-۱۴۵، ۱۷(۶۶).
۶. سبزواری نژاد، حجت. (۱۳۹۶). جایگاه اصل تناسب جرم و مجازات در حقوق کیفری ایران و انگلستان. دیدگاه های حقوق قضایی، (۷۷ و ۷۸)، ۱-۲۶.
۷. شاکری، ابوالحسن و حسینی، سید محمد. (۱۳۹۸). ماهیت ضبط اموال در حقوق کیفری ایران. فصلنامه دیدگاه های حقوق قضایی، ۲۴(۸۷)، ۱۶۹-۱۹۴.
۸. صدرزاده افشار، سیدمحسن. (۱۳۸۴). آیین دادرسی مدنی و بازگانی دادگاه های عمومی و انقلاب تهران: جهاد دانشگاهی.
۹. قانون آیین دادرسی دادگاه های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب ۱۳۷۹/۱/۲۱.
۱۰. قانون اجرای احکام مدنی مصوب ۱۳۵۶/۸/۱.
۱۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
۱۲. قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲/۱۰/۰۳ با آخرین اصلاحات تا تاریخ ۱۴۰۰/۱۱/۱۰.
۱۳. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲/۲/۱.
۱۴. قانون مدنی.

۱۵. کریمی و همکاران، موسسه حقوقی. (۱۴۰۲). تفاوت ضبط، توقیف و مصادره اموال.
۱۶. کریمی و همکاران، موسسه حقوقی. (۱۴۰۲). مصادره اموال در حقوق ایران.
۱۷. گرچی ازندریانی، علی اکبر. (۱۴۰۱). اصل تناسب به مثابه ابزار کارآمد نظارتی در رویارویی با فساد اداری. فصلنامه حقوق اداری، ۱۰(۳۳)، ۹-۳۳.
۱۸. مدنی، سیدجلال‌الدین. (۱۳۷۲). آیین دادرسی مدنی (جلد ۳). تهران: کتابخانه گنج دانش.
۱۹. مرادی برلیان، مهدی. (۱۳۹۳). اصل تناسب در نظام حقوق اتحادیه اروپایی با نگاهی بر آرای دیوان عدالت اداری ایران. تهران: انتشارات خرسندی.
۲۰. مهاجری، علی. (۱۳۸۴). شرح جامع قانون اجرای احکام مدنی (جلدهای ۱ و ۲). تهران: فکرسازان.
۲۱. وکیل‌وند، ایمان و دیگران. (۱۴۰۳). پژوهشی تطبیقی درباره مفهوم، ماهیت و شرایط اصل تناسب در حقوق اسلام و حقوق بشردوستانه بین‌الملل. فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۱۰(۱)، ۸۷-۱۱۴.
۲۲. امامی، محمد و استوار سنگری، کورش. (۱۳۹۵). حقوق اداری (جلد اول). تهران: نشر میزان.
۲۳. اتاق اصناف ایران. (۱۴۰۲). چالش‌های انبارداران در سامانه جامع انبارها بررسی شد.
۲۴. پایگاه خبری اختیبار. (۱۴۰۲). لایحه اصلاح تبصره (۶) بند «ح» ماده (۲) مکرر قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز.
۲۵. پژوهشکده حقوق و قانون ایران. (۱۴۰۳). قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز با اصلاحات سال ۱۴۰۰.
۲۶. دیوان عدالت اداری. (آرای هیأت عمومی و شعب در خصوص اصل تناسب و موارد مشابه).
۲۷. اداره کل حقوقی قوه قضائیه. (نظریات مشورتی مرتبط با ضبط و توقیف اموال و اصل تناسب).

The Role of the Principle of Proportionality in the Application of Confiscation and Seizure of Assets under Article ۶ bis ۲ of the Law on Combating Smuggling of Goods and Currency: Challenges and Solutions

Samaneh Mafakhery^۱

Article Number: JHVMN-۲۰۱۱-۱۳۴۰

Abstract

This article analyzes the position of the "principle of proportionality" in the enforcement of confiscatory sanctions (seizure and confiscation) under Article ۶-bis ۲ of the Law on the Fight Against Smuggling of Goods and Currency. This article mandates the registration of goods information in the "Comprehensive Warehouse System" and imposes severe penalties for violations. The main issue addressed in the research is identifying theoretical and practical challenges in the proportional application of these sanctions. The study is conducted using a descriptive-analytical method and examines legal, interpretative, and operational challenges. The findings show that although the principle of proportionality is implicitly accepted within Iran's legal system, the lack of explicit legal provisions and clear criteria in the aforementioned article, along with operational issues within the system, have created conditions for disproportionate measures. Proposed solutions include amending regulations to explicitly include proportionality criteria, distinguishing between intentional and unintentional violations, introducing gradation in penalties, improving the technical infrastructure of the system, and strengthening judicial oversight of administrative decisions. The ultimate goal is to balance the state's authority in combating economic offenses with the protection of fundamental rights of economic actors.

Keywords: Principle of Proportionality, Article ۶-bis-۲, Comprehensive Warehouses System, Confiscation and Seizure, Anti-Smuggling Law.

^۱. M.A. in Law, Payame Noor University, Tehran Branch, Tehran, Iran. (Corresponding Author) samsammafa@gmail.com

